

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 341.64

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i1.192>*Д. М. Величко**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри права**Криворізького національного університету**orcid.org/0000-0003-4035-1254**Л. С. Савицька**студентка факультету економіки та управління бізнесом**Криворізького національного університету**orcid.org/0000-0002-3064-6895*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ НАЦІОНАЛЬНИМИ СУДАМИ

Робота присвячена аналізу проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами на стадії ухвалення судового рішення. Важливим є те, що сучасне застосування такої практики та імплементація європейських стандартів у національну правову систему стають все більш проблемними, оскільки існує певна відмінність між правовими системами. Під час аналізу наукових досліджень та судової практики виокремлюються негативні фактори, що значно перешкоджають правильному та доречному використанню такого судового прецеденту. Слід наголосити, що можливі негативні наслідки бездіяльності національних суддів, адже питання механізму забезпечення прав і свобод людини сьогодні є найважливішою проблемою внутрішньої та зовнішньої політики усіх держав світової спільноти й потребує постійного вдосконалення.

Для вирішення вищенаведених питань автори пропонують з'ясувати та дослідити правову природу практики Європейського суду з прав людини, загальні засади її розуміння та застосування в національному судочинстві. Також здійснити аналіз критеріїв релевантного чи нерелевантного застосування практики Європейського суду з прав людини в практичному аспекті, проаналізувавши статистику звернень. Водночас виокремити практичні поради для більш професійного підходу до використання посилань на рішення Європейського суду з прав людини задля вдосконалення механізму захисту прав і свобод людини.

Сьогодні, враховуючи положення статті 9 Конституції України та беручи до уваги ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», національні суди стали застосовувати положення Конвенції та рішення Європейського суду з прав людини як джерело права для національного правосуддя.

Через це з'явилися різні підходи до розуміння значення судової практики Європейського суду з прав людини. Але, безсумнівно, вона є важливою для роз'яснення основних прав, що гарантовані Конвенцією, адже стала частиною національного законодавства.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, національне законодавство, практика Європейського суду з прав людини.

Velychko D. M., Savytska L. S. PROBLEMATIC ASPECTS OF THE APPLICATION OF THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS BY NATIONAL COURTS

This article is devoted to the analysis of the problem of the application of the practice of the European Court of Human Rights by national courts at the stage of making a court decision. It is important that the modern application of this practice and the implementation of European standards in the national legal system are becoming more and more problematic. Because there is a certain difference between legal systems. In the analysis of the research and the judicial practice, emit negative factors that significantly impede the proper and judicious use of the judicial precedent. It should be noted that the possible negative consequences of the inaction of national judges. After all, the mechanism for ensuring human rights and freedoms is the most important problem of the domestic and foreign policy of all states of the world community. In addition, this mechanism requires constant improvement.

To address the above issues, the authors propose to find out and investigate the legal nature of the practice of the European Court of Human Rights, the general principles of its understanding and application in national legal proceedings. Further, to analyze the criteria for relevant or irrelevant application of the practice of the European Court of Human Rights in a practical aspect. For this, we analyzed the statistics of calls. Following this, highlight practical tips for a more professional approach to using references to decisions of the European Court of Human Rights. Since it is necessary to improve the mechanism for protecting human rights and freedoms.

Today, taking into account the provisions of Article 9 of the Constitution of Ukraine and taking into account the ratification of the European Convention of Human Rights and the adoption of the Ukrainian Law "About Enforcement of Decisions and Practice of the European Court of Human Rights", national courts began to apply the provisions of the Convention and the rulings of the European Court of Human Rights as a source of law for national justice.

As a result, there have been differing views on the meaning of the case law of the European Court of Human Rights. But it is undoubtedly important for clarifying the fundamental rights guaranteed by the Convention, as it has become part of national law.

Key words: European Court of Human Rights, European Convention of Human Rights, national law, case law of the European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. Міжнародне співтовариство сьогодні приділяє значну увагу розробці дієвого механізму міжнародного захисту прав людини, що буде нести в собі ознаки рівноправності та справедливості. Для національних суддів стало авторитетним застосовувати принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини під час винесення судових рішень. Тому сучасне процесуальне законодавство базується на визнанні Конвенції та практики Європейського суду з прав людини джерелами права та передбачає необхідність їх застосування під час розгляду та вирішення справ у національних судах. Цей факт після нетривалого застосування такого судового прецеденту викликав ряд актуальних проблемних питань, що потребують вирішення, адже ігнорування призведе до затримки реального процесу розвитку та вдосконалення судової системи в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі практики застосування рішень Європейського суду з прав людини розглянуті у працях С.В. Шевчук, Н.Ю. Задираки, Т.І. Дудаш, Г.Ю. Нечипорук. Проте наведені праці не враховують значення теоретичного аспекту специфіки застосування рішень Європейського суду з прав людини країнами англо-саксонської та романо-германської правових сімей.

Метою статті є дослідження правової природи практики Європейського суду з прав людини, загальних засад її розуміння та застосування в національному судочинстві.

Мета роботи передбачає виконання таких завдань:

- дослідити історичне походження Конвенції про права людини та основоположні свободи та Протоколів до неї;
- проаналізувати положення національного законодавства щодо Конвенції про права людини та застосування рішень Європейського суду з прав людини;
- проаналізувати статистику застосування національними суддями практики Європейського суду з прав людини;
- проаналізувати національні судові рішення з недоречним використанням посилань на рішення Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейська інтеграція має дуже важливу роль для майбутнього нашої держави. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколи до неї [1] являють собою частину національного законодавства України. Отже,

ратифікація Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод стала великим кроком у реалізації вдосконалення національного законодавства та судочинства загалом. Водночас вона стала ще одним складником інструментарію, що слугує меті захисту прав людини. Конвенція є сполучною ланкою між країнами – членами Ради Європи задля досягнення тісного єднання заради мети забезпечення розвитку прав і основоположних свобод. Призначенням цього документу є становлення справедливості та миру в усьому світі, забезпечення дієвої політичної демократії та легкого розуміння і додержання прав людини, від яких вона залежить.

Особливим є те, що забезпеченням реалізації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в системі правосуддя є саме визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини обов'язковою на національному рівні. Адже таке застосування судами Конвенції з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) потрібне для розвитку досконалішої системи судочинства в Україні, що буде мати на меті унеможливлення порушень статей Конвенції.

Відповідно до статті 9 Конституції України Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод визнається чинним міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. Ратифікація Конвенції відбулася на підставі Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» № 475/97-ВР від 17.07.1997 року [2]. Сама Конвенція набула чинності для України через два місяці, а саме 11 вересня 1997 року.

Ратифікувавши Конвенцію та протоколи до неї, наша держава зобов'язалася гарантувати безпосередньо кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, визначені права і основоположні свободи, затверджені у самому тексті Конвенції та у цих протоколах.

Доцільно зазначити, що Конституція України визначає, що міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституції України).

Сам Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях роз'яснює, чому необхідно дотримуватись правил прецеденту. Перш за все в інтересах правової стабільності і систематичного розвитку та удосконалення практики застосування Конвенції. Таке дотримання прецеденту має відобра-

ження самої суті судової політики загалом, прямо відповідає вимогам незалежності та безсторонності суду, але й відображає саму суть судової політики, це прослідковується у рішенні по справі «Коссі проти Сполученого Королівства» / *Cossey v. the United Kingdom* / 27 вересня 1990 року, Серія А № 184, с. 14, п. 35.

Отже, стає зрозумілим, що й Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, протоколи до неї й практика Європейського суду з прав людини стали невіддільною частиною українського законодавства. При цьому практика Європейського суду з прав людини має пріоритет у застосуванні судами.

Загалом вже можливо спостерігати певну тенденцію, адже національні судді вже неодноразово під час реалізації своєї функції щодо здійснення правосуддя зверталися до міжнародних судових рішень, зокрема до рішень Європейського суду з прав людини. Зазвичай вони застосовуються для підсилення своєї правової позиції в мотивувальній частині рішення, а також для узгодження з позицією міжнародних судових установ, особливо Європейського суду з прав людини.

Завдяки тому, що українське законодавство зобов'язує суддів у своїх судових рішеннях посилаючись на рішення Європейського суду з прав людини як на прецеденти, Українська Гельсінська спілка проводить дослідження практики національних судів "Precedent UA 2017". Дослідження охоплює абсолютно всі рішення українських судів і відслідковує, скільки було серед них релевантних застосувань рішень Європейського суду з прав людини.

Під час дослідження гендерного аспекту із загальної кількості 5482 судді експерти відібрали 512 суддів, серед яких показники застосування рішень ЄСПЛ є найбільшими. З'ясувалося, що у цьому списку лише 37% суддів (191) належать до жіночої статі і 63% (321) – до чоловічої [3, с. 16].

Звісно, обійтися без негативної сторони цього дослідження ніяк не можна, адже деякі українські судді все ж таки використовують практику Європейського суду з прав людини у негативному аспекті: замість того, аби присудити робітнику, права якого порушив роботодавець, належну компенсацію, вони кажуть: «згідно з рішенням ЄСПЛ сам факт визнання порушення права вже є належною сатисфакцією». Також експерт наводить випадок, коли одна із українських суддів закрила газету з мільйонним тиражем, посилаючись на практику Європейського суду з прав людини, при цьому вона не зробила посилання на цю справу [4].

Дослідження "Precedent UA" має важливе значення для національних суддів, адже обов'язковою умовою для отримання високого та професійного результату є ґрунтовне володіння практикою Європейського суду з прав людини.

Сьогодні посилаючись на практику Європейського суду з прав людини стало ніби взірцевим стандартом судового рішення. Питання щодо відповідності предмету конвенційних норм природі відносин у конкретній ситуації судового розгляду та релевантності обставинам конкретної справи з науково-дискусійного рівня поступово переходить в практичну річ.

Треба відмітити, що ще декілька років тому проблематика зводилась до ігнорування або вибіркового застосування судами практики Європейського суду з прав людини. Багато науковців та фахівців звертають неабияку увагу на недоречність, невиправданість використання таких рішень та відсутність сталої системи імплементації такої судової практики, адже цей процес має бути автоматизованим та логічним.

Аналізуючи нові рішення, що вносяться до Єдиного реєстру судових рішень, можна стверджувати, що цитати тексту з правовими позиціями Європейського суду з прав людини активно використовуються майже в кожному, адже відсутність такого посилання в національній системі судочинства вже вважається неприйнятною. Таким чином ми, нібито, можемо прослідкувати за тим, що Європейський суд теж доходить таких самих висновків. І виходячи з того, що посилання на рішення Європейського суду з прав людини здійснюється без контексту безпосередньої норми Конвенції або без самого фактичного контексту рішення, складається враження, що з повним текстом першоджерела ознайомлюється не кожен.

За твердженням начальника відділу Департаменту виконання рішень Європейського суду з прав людини, Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи Павла Пушкаря та керівника Департаменту аналітичної та правової роботи Верховного Суду Радіма Бабанли, «... Інколи недоречно застосування практики ЄСПЛ виявляється у використанні цитат із рішень, які були сформульовані Судом за принципово інших обставин або таких, які обґрунтовують інші правові висновки, яких досяг Суд. Часто можна побачити посилання на рішення ЄСПЛ без контексту самої норми Конвенції, яка має застосовуватися, або без самого фактичного контексту рішення.

Довільне трактування таких цитат, які іноді не відображають саму правову позицію ЄСПЛ, закріплену у справі, досить часто має місце навіть без ознайомлення з повним текстом рішення ЄСПЛ. Таке застосування практики ЄСПЛ може призводити до того, що певна правова проблема, хоча й вирішується начебто відповідно до загальноновизнаних стандартів практики ЄСПЛ, однак насправді не враховуватиме цілком протилежну ситуацію» [5].

Можна розглянути приклад недоречного посилання на практику ЄСПЛ, який часто використовується захисниками у разі відкладення розгляду

справи. Протягом останнього року все частіше відбувається звернення до справи «Бартаїя проти Грузії» (CASE OF BARTAIYA v. GEORGIA) [6]. За допомогою висновків Європейського суду з прав людини, викладених у ній, українські адвокати обґрунтовують власну неявку у судові засідання правом на справедливий суд за ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. А незадоволення судами такого клопотання вважають посяганням на святість правосуддя.

Важливо те, що суд завжди відштовхується від фактичних обставин справи, деталі яких мають вирішальне значення. Навіть якщо може здаватися, що обставини справ майже ідентичні, Європейський суд з прав людини може винести абсолютно протилежні рішення, які будуть нести в собі справедливість та обов'язкове зважання всіх аргументів.

Рішення Європейського суду з прав людини у цій справі стосувалося цивільної справи працівника типографії, де суд справді визнав порушення Конвенції про захист прав людини через винесення рішення проти заявника за відсутності адвоката. Обставини справи є достатньо особливими, бо суд виніс заочне рішення проти відсутньої сторони без її адвоката із перешкоджанням подальшої можливості оскарження рішення як заочного через визнання неповажними причини неявики заявника та його адвоката.

Тому адвокати використовують цю справу як судовий прецедент навіть за абсолютно інших обставин, які не являють собою жодного підґрунтя для такого застосування.

Європейський суд з прав людини визнав вагомими причини неправомірності рішення, такі як залишення заявника без права на правову допомогу. Тим самим суд зауважив, що дії адвоката негативно оцінюють його професійну діяльність, через що клієнт має можливість звернутися до суду з позовом проти свого представника.

Отже, захисникам та представникам національного судочинства варто ознайомлюватися з першоджерелом судових рішень повністю, щоб уникнути недолугих ситуацій, які згодом можуть викликати купу небажаних проблем.

Розуміння відповідних аспектів має важливе значення для системного аналізу застосування судового прецеденту, яке правозастосовувач прагне знайти з використанням практики Європейського суду з прав людини. Ми вважаємо неприпустимими дії суддів, що мають на меті використати судові рішення, а частіше лише фрагмент з нього, для підтвердження власної правової позиції без розуміння глибинної суті справи та фактичних обставин.

Тому потрібно з відповідальністю підходити до вирішення справи. Так само не бажано, знайшов-

ши одне рішення ЄСПЛ, яке начебто є ідеальним за релевантністю, припинити пошуки і заспокоїти себе усвідомленням того, що проблему вичерпано. Потрібно зважати, що цілком ймовірним є відступ від сформульованої позиції, розвиток позиції, ймовірним також є скасування рішення Великою Палатою тощо. Після знаходження релевантного рішення варто впевнитись у тому, що позиція є відносно усталеною (проаналізувати більш старі або більш нові рішення з відповідного питання), знайти огляд практики ЄСПЛ, переконатись, що ця позиція ґрунтується на сталих доктринальних підходах ЄСПЛ, відображає основні принципи тлумачення Конвенції. Відтак пошук та підбір релевантної практики має бути системним процесом з повним усвідомленням правової природи прийнятого рішення. В цьому процесі не зайвими будуть і науково-практичні видання, доступні на сайті ЄСПЛ [7].

Поряд із перевіркою схожості обставин необхідно оцінювати й національне законодавство, оскільки ЄСПЛ розглядає справи з урахуванням національного законодавства, яке регламентує відповідні правові відносини в державі. Досить часто такий аналіз проводить і сам Європейський суд з прав людини саме через порівняльний аналіз законодавства та практики, що можуть існувати в різних країнах, або через посилання на інші норми міжнародного права (норми загального звичаєвого права, доктрину, інші міжнародні угоди, норми м'якого права тощо). Звісно, порушення може бути констатоване і тоді, коли дії органів влади відповідали законодавству, однак саме законодавство не відповідало Конвенції [5].

Отже, проаналізувавши вищезазначені практичні поради, можна додати, що проведення консультаційних заходів теж стане доречним, і представники національних судів та ЄСПЛ зможуть колективно роз'яснювати ті чи інші судові рішення та висновки Європейського суду з прав людини, що допоможе підвищити загальну культуру застосування практики рішень ЄСПЛ як серед національних суддів, так і серед представників процесу.

Застосування прецеденту має архіважливе значення для судової системи нашої країни. Його застосування має мати логічний та доречний підхід, суддя повинен свідомо, ретельно й адекватно оцінювати ті чи інші обставини тієї справи, щодо якої буде виносити рішення, та тієї справи, яку розглядає як джерело підтвердження його мотивувальної частини. Навіть на перший погляд неістотна різниця в них може обернутися недоречним застосуванням рішення, що підтвердить необґрунтованість рішення національного судді та залишить негативний слід у його професійній діяльності.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 22.01.2020).
2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 року № 475/97-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. с. 263.
3. Precedent UA – 2017 : Збірка результатів дослідження. Київ : КВЦ, 2018. 412 с.
4. Як часто українські судді застосовують практику ЄСПЛ : дослідження. *Закон і Бізнес*. 16.08.2018. URL: https://zib.com.ua/ua/134125-yak_chasto_ukrainski_suddi_zastosovuyut_praktiku_espl_dosli.html.
5. Бабанли Р., Пушкар П. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/140972-dopitannya-pro-ne-relevantne-zastosuvannya-praktiki-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-praktichni-poradi> (дата звернення 28.12.2020).
6. Judgment in case Case of Bartaia v. Georgia (Application no. 10978/06) 28 August 2018. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-184815>.
7. Бабанли Р., Пушкар П. Як забезпечити коректність цитування рішень Європейського суду з прав людини? *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/153916-yak-zabezpechiti-korektnist-tsituvannya-rishen-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini> (дата звернення 28.12.2019).